

Laimutis Bilkis (red.), **Lietuvos vietovardžių žodynas 4: I–J**, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021, 278 psl.

Lietuvos vietovardžių žodyne pirmą kartą (!) tam tikra tvarka pateikiami visi šiuo metu gyvojoje kalboje vartojami lietuviški vietų vardai. Pirmosios šio Žodyno knygos įvade jo sumanytojas Aleksandras Vanagas nusakė praktinę ir mokslinę šio veikalo vertę. Ne mažiau svarbi jo reikšmė tautai – jis rodo lietuvių kalbos vietovardžių darybines, leksines, sintaksines išgales, tautos kūrybines galias (metaforinius, metoniminius perkėlimus ir kita) vietoms pavadinti, atskleidžia seniausius kalbos ir tautos gyvenimo klotus (seniausiems vandenvardžiams gali būti 3000–4000 metų!), kelia tautos savivertę, didina orumą, pasididžiavimą ir skatina vietovardžius branginti bei puoselėti. Dėl tokios nacionalinės šio veikalo reikšmės jo autoriai ir visi, prisidėję jį leidžiant, nusipelno nuoširdžiausios padėkos ir didžiausios pagarbos.

Žodyne pateikiami vietovardžiai sąmoningai pradėti rinkti (tai pradėjo ne koks kalbininkas, o visuomenininkas, rašytojas Vaižgantas!) maždaug prieš šimtmetį. Labai svarbu, kad jie rinkti iš gyvosios kalbos ir neapima raštuose vartojamųjų. Pastarieji pasitelkiami norminėms vardu lytims nustatyti ar kilmei aiškinti, bet nėra pagrindinis *Žodyno* šaltinis.

Kaip rašoma *Žodyno* pirmosios knygos pratarinėje, jame siekiama „sistemškai pateikti visus lietuvių gyvosios

kalbos vietų vardus“. Vadinasi, dedami ne tik dabartinės Lietuvos sienomis apibrėžto ploto (Lietuvos valstybės teritorija nuo XX a. pradžios gerokai keitėsi) lietuviški vietovardžiai, bet ir Latvijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje ir Rusijoje (Karaliaučiaus srities) atsidūrę. Tai rodytų ir paplitimo nuorodų sutrumpinimų rodyklės. Sunku pasakyti, kiek vietovardžių iš už dabartinės Lietuvos sienų pateko į *Žodyną*. Pirmosios knygos pratarinėje pasakyta, kad „*Žodyne* glaudžiasi ir dalis lietuvių etninių žemių vietovardžių, likusių už Lietuvos Respublikos ribų“ (1 tomas, VII p.). *Žodyną* skaitant, susidarė įspūdis, kad jų nėra daug ir paprastai – tik didesnių objektų pavadinimai. Tai, matyt, lėmė „Vietovardžių, surinktų iš gyvosios kalbos, kartotekos“ sandara: iš Karaliaučiaus krašto ir Lenkijos lietuviškus vietovardžius užrašyti buvo galima tik iki Antrojo pasaulinio karo, o sovietiniais laikais surengti lietuviškų vietovardžių rinkimo ekspediciją kad ir į Baltarusiją nebuvo taip jau paprasta... Tad ne viso lietuvių kalbos paplitimo ploto vietovardžiai surinkti ir vienu metu *Žodyne* atspindimi. Tokius dalykus buvo būtina aptarti įvade. O apskritai, lietuvių kalbos ploto vietovardžių iš už dabartinių valstybės sienų įtraukimas yra labai sveikintinas dalykas. Nes kas gi atskirai rašys Baltarusijos ar Lenkijos lietuviškų vietovardžių *žodyną*? Tik

tokiam (viso lietuvių gyvenamo ploto) žodynui gal labiau tiktų pavadinimas *Lietuvių*, o ne *Lietuvos vietovardžių žodynas*, kaip kad skelbiamas *Lietuvių liaudies dainynas*, *Lietuvių* (o ne Lietuvos!) *patarlės ir priežodžiai* ir kiti veikalai.

Nors šią, ketvirtąją *Žodyno* knygą rašė keturi autoriai, tačiau didžiąją darbo dalį nudirbo Laimutis Bilkis. Jam teko parašyti maždaug 200 puslapių teksto iš 270 (t. y. beveik tris ketvirtadalius viso darbo). Jis galėjo parašyti ir likusią knygos dalį. Tik tuomet *Lietuvos vietovardžių žodynas* nebebūtų kolektyvinis darbas, o kaip tik tokie darbai, mano supratimu, ir pateisina atskiro nuo universitetų Lietuvių kalbos instituto veiklą...

Ketvirtajai *Žodyno* knygai, atrodo, nieko netrūksta. Tik literatūros ir šaltinių sąrašas ne visas – vien jo papildymai. Visas sąrašas būtų pastorinės knyga dar 60 puslapių, bet koks patogumas vartotojui! O dabar sąrašo reikia ieškoti I arba II knygoje ir dar atsižvelgti į III knygos papildymus, kitaip sakant, reikia turėti visas išėjusias *Žodyno* knygas.

Žodyno pradžioje skelbiamas vietovardžių, kurių kilmė neaiškinama, sąrašas. Šį sąrašą, mano nuomone, būtų galima gerokai papildyti (tuomet *Žodynas* ne taip išsipustų) kad ir žodžiais *brasta*, *dauba*, *duburys*, *kampas*, *kupstas*, *kietas*, *laukas*, *lieknas*, *trakas*, *valka*...

Toliau eina pačių vietovardžių formos, paplitimo ir darybos aiškinimas. Dėl pastarojo norėčiau pateikti kelias pastabas.

1. Prielinksnis ir priešdėlis *in* būdingas ne tik rytų (kaip pratarėje rašo

L. Bilkis), bet ir pietų aukštaičiams, pvz.: *In Bālyną* mš. Mrk (39), *In Barsūką* rst. Jz (39), *In Grūdą* l. Mrc (47), *In kemsynę* mš. Mrk (48), *In Krėkinę* kln. Rait (50).

Be to, pateikiant sudėtinius vietovardžius su prielinksniu *in*, jo vartoseną su galininku, pvz.: *In kapčiūką* ar. Lel (48), *In kemsynę* mš. Mrk (48) neskiriama nuo vartosenos su kilmininku, pvz.: *In daīninio kėlio* pv. Tvr (39), *In duobių* ar. Žmt, dr. Tvr, pv. Aln, DglšN, rst. Ukm (44). O šių junginių reikšmės skiriasi: su kilmininku, greičiausiai, reiškia tam tikrą buvimo kur nors vietą, o su galininku – judėjimo link kokios nors vietos kryptį. Skirtingą šių junginių reikšmę rodo ir jų abiejų vartojimas tame pačiame plote, pgl.: *In ilgōsios* pv. Sug (47) ir *In Juzienę* dr. Sug (48), *In duobių* ar. Aln (44) ir *in Grāžųjį beržyną* dr. Aln (46). Kadangi lizdai sudaryti darybos pagrindu, tai abu junginiai neturėtų patekti į tą patį lizdą: juk jų darybos pamatas – skirtingos reikšmės, sintaksinių savybių ir turbūt kilmės prielinksniai *in*. Deja, žodyne yra atvejų, kai abu junginiai pateikiami viename lizde, pvz.: *In kálną raistėlis* rst, Lel; *In kálno* dr. Dv... (48); *In kapų* dr. Sug; *In kapūs* l. Tj (48). Taip pat neįprasta, kai toks junginį apimantis vietovardis pateikiamas pagal abėcėlę pramaišui su kitokios darybos vardais (suvokiamas kaip vienas žodis), pvz.: po *In Gyliškes* eina lizdai *Inginà*, *Ingirykštynės*, o tada vėl *In gīrnas* (46), užuot surašius visus prie prielinksnio *in*.

Įdomu, kad iš *žodyno* galima daugmaž nustatyti junginių su kilmininku paplitimo plotą (į pietus ir pietryčius

nuo linijos Tverečius, Naujasis Daugėliškis, Saldutiškis, Kuktiškės, Suginčiai, Alanta, Balninkai, Ukmergė, Gelvonai iki pat lietuvių kalbos ploto ribų).

2. Neįprasta, kad didesniuose lizduose pirmieji nurodomi moteriškosios giminės vietovardžiai, pvz.: *Ilgà* lizde tik po jo eina vietovardis *Īlgas*, tada įsiterpia daugiskaitinis *Īlgos*, tada vėl (praleidžiant minėtų vietovardžių variantus) *Īlga*, ir vėl daugiskaitiniai *Īlgaĩ* ir *Īlgai*; tada eina *Īlgė*, *Īlgė* ir *Īlgė*, *Īlgės*, vėl daugiskaitiniai *Īlgiai* ir *Īlgiaĩ*, tada *Īlgis* ir *Īlgis*, *Īlgys*, *Īlgus*. Atrodo, kad visos vietovardžių galūnės laikomos darybos požiūriu lygiavertės, todėl ir stengiamasi jas pateikti abėcėlės tvarka, nors ir nevisai nuosekliai. Į vietovardžių lyčių gramatines savybes (giminę, skaičių) neatsižvelgiama: moteriškosios ir vyriškosios giminės, daugiskaitiniai ir vienskaitiniai vietovardžiai – visi laikomi tiesioginiais galūnių vediniais iš būdvardžio *ilgas*, *-a*. Tad, pavyzdžiui, kitaip nei įprasta gramatikams, moteriškasis vietovardis *Ilgà* nelaikomas kaip nors žymėtu vyriškojo *Īlgas*, o daugiskaitinis *Īlgės* – vienskaitinio *Īlgė* atžvilgiu.

3. Aiškinant vietovardžių darybą, daugeliu atvejų tiksliau ir paprasčiau būtų tiesiog pateikti pirminį pamatinį bendrinį žodį, o ne nurodyti vietovardžio lizdą, kuriame jis pateiktas. Pavyzdžiui, lizde *Ilgáičiai* k. Aps (22) nurodžius jo pamatinį žodį – ežero vardą *Ilgáitis*, dėl šio darybos toliau nukreipiama į lizdą *Ilgà*, užuot tiesiog nurodžius jų pamatinį būdvardį *ilgas*, *-à*. Tokia nuoroda dar ir klaidina, nes sudaro regimybę, kad vy-

riškoji daugiskaitinio vietovardžio forma *Ilgáičiai* galėtų būti tiesiogiai siejama su moteriškąja vietovardžio *Ilgà* forma.

4. Žodynas skirtas žmonėms, kurie bent kiek nusimano apie žodžių darybą. Gana dažnai vietovardis pateikiamas ne pagal jam (abėcėlės tvarka) derančią vietą, o lizde pagal darybos pamatą. Štai vietovardžio *Īlgininkai* reikia ieškoti trijose vietose: vietovardžio *Ilgà* lizde – *Īlgininkai* mstl. (Lenkimų) dalis, rž. Lnk (13); vietovardžio *Īlgai* lizde – *Īlgininkai* (t. *Īlginykai*) k. Mrk (aiškinama: iš ežero vardų *Īlgai*, *Īlgis* Mrk ir toliau nukreipiama į lizdą *Ilgà*) (22); be to, dar yra ir atskiras antraštinis žodis *Īlgininkai* (t. *Īlginykai*) dv., k. Ab (aiškinama: iš ežero vardo *Īlgis* Vs, kuris aiškinamas, nukreipiant į lizdą *Ilgà*) (31). Iš tiesų tretieji *Īlgininkai*, ko gero, turėtų būti pateikiami vietovardžio *Īlgis* lizde, bet toks šiame lizde nurodytas tik kalnas iš Platelių... Štai čia ir išryškėja *Žodyno* sandaros darybinio principo trūkumas: neaišku, kuria darybos pakopa remtis.

Panašiai atsitiko ir kitiems Lietuvoje ne kartą pasitaikantiems vietų vardams. Štai vietovardis *Ilgikė* pateiktas vietovardžio *Ilgà* lizde: *Ilgikė* p., Srd (13) ir atskiru lizdu: *Ilgikė* up. Šauk (31), pastarasis paaiškintas: iš upės vardo *Īlga* (žr.) – žr. *Ilgà*. Vietovardis *Ilgėlė* taip pat dviejose vietose: vietovardžio *Ilgà* lizde: *Ilgėlė* l. Pn; pv. Žmt; (13) ir kaip tris atskirus (dėl darybos pamato) antraštinius žodžius (31): *Ilgėlė* dr., pv., up. Ds; *Ilgėlė* ež. Smal; *Ilgėlė* įl. Antz (31). Pirmieji du aiškinami ežerų vardu *Īlgis*, pirmasis dar ir vardu *Īlgys*, o trečiasis – upės vardu

Ilgėlė, kurie savo ruožtu remiasi pirminiu *ilgas*, -a. Tokių pavyzdžių apstu.

Su raidės *J* vietovardžiais elgiamasi taip pat. Štai vieni *Júodabaliai* mš. Rtn įrašyti vardo *Juodà* lizde (205), o kiti *Júodabaliai* k. Rdm, Trak; of. k. V – pateikiami atskirai (214); brasta ir raistas *Júodabrasčiai* įrašyti *Juodà* lizde (205), o laukas – pateiktas atskirai (214; visi iš Mockėnų); du miškai *Júodalksnyniai* (tiesa, jie skiriasi kirčio vieta) taip pat pateko į skirtingas knygos vietas – vienas (Žd) į *Juodà* lizdą (206), o kitas (Rm) – į *Júodalksniai* lizdą (219), o štai to paties pavadinimo Ramygalos pieva pateko ir ten, ir ten... *Júodapurvis* vs. Sug pateikiamas ir *Juodà* lizde (206), ir atskirai kaip antraštinis žodis – up. Lkm (221); vienas (Žg) arimas *Júodbalė* – prie *Juodà* (207), kitas (Stkn) – atskirai (222); laukas Vp, bala Gdr, pelkė Dt *Júodbaliai* (ar nenurodant kirčio vietos) pateikiami *Juodà* lizde (207), o kaimas (V) – atskirai (222–223); *Júodbalis* daugybė objektų visoje Lietuvoje prie *Juodà* (207), o tokio paties pavadinimo dvi upės (Dt ir Pn) – atskirai (223); *Juodbalys* mš. Ptr (223) pateikiamas atskirai ir vedamas iš balos vardo *Juodbalys* Ptr, kuris toliau siejamas su vietovardžiu *Juodà*, tačiau *Juodbalys* mš. Gdž, krm. Gdž ir *Juodbalys* b. Gdž kilminiu ryšiu nesiejami ir visi pateikti *Juodà* lizde (208)...

Savaime kyla klausimas, kaip *Žodyno* vartotojui rasti norimą vietovardį? Kai vietovardžiai rikiuojami ne griežtai pagal abėcėlę, kiekvieno tomo pabaigoje tiesiog būtina abėcėlinė vietovardžių rodyklė. Kita galimybė: pagal abėcėlę pri-

klausomoje vietoje dėti nuorodas į lizdą ar lizdus, kuriuose ieškomas vietovardis pateikiamas.

5. Vietovardžiai *Įšdega* ir *Įšdegė* sudaro du atskirus lizdus (70–71), nes yra ne tik skirtingų galūnių vediniai, bet skiriasi ir jų darybos pamatas: pirmasis padarytas iš daiktavardžio *išdagas*, o antrasis – iš veiksmoždžio *išdėgti*. Nustatyti priesaginių ir sudurtinių vedinių pamatinę formą ir priskirti vienam ar kitam lizdui dažnai padeda tik kirčio vieta: pvz.: *Įšdegėlė* b. Antz, Brž pateko į pirmojo, o *Įšdėgėlė* b., dr., drp., drv., pv. ir kt., randama daugelyje Lietuvos vietų, – į antrojo lizdą. Tačiau nekirčiuotas formas teko įtraukti į vieną ar kitą lizdą pasirinktinai... Tačiau kodėl *Įšdeginiai* ar. Km pateko į pirmojo, o *Įšdeginiai* dr. Km – į antrojo; arba *Įšdegabalė* pv. Jž – į pirmojo, o *Įšdegaraistis* rst. Stk – į antrojo lizdą? Be to, kadangi daiktavardis *išdagas* taip pat yra ne pirminis, o veiksmoždžio *išdėgti* vedinys, tai šnekamojoje kalboje, matyt, abiejų žodžių vediniai ėmė mišti. Tai patvirtintų tų pačių vietovardžių variantai *Įšdegaraistis*, *Įšdėgaraistis* b., rst. Aln arba *Įšdegaraistis*, *Įšdėgaraistis* || *Įšdėgiaraistis* mš., pv., rst. Luok.

6. Abejotina, kad panašios sandaros, tik galūne besiskiriantys vietovardžiai *Ilmina* krnt. Imbr; pv. Dgč ir *Ilminas* kln., pv. Jon (35) siejami su skirtingais rusiškais apeliatyviais: pirmasis – su ильмень ‘vadaksnis’, o antrasis – su ильм ‘guoba, vinkšna, skirpstas’.

7. Įdomus Dalios Sviderskienės padarytas iš būdvardžio *juodas* kilusių vie-

tovardžių reikšmės apibendrinimas: be tipiškiausios reikšmės „tamsus“, jie dar turi reikšmes *‘neperregimas’, *‘gilus’, *‘tankus’ arba jų „motyvacija susijusi ir su tam tikru objektų vertinimu: užima nedidelį paviršiaus plotą erdvėje (pa- teikėjų teigimu, upeliai teka tik palijus, vasarą išdžiūsta, teka per laukus); sodas negyvas, nebežaliuojantis“ (214). Be to, „*júodas* taip pat žymi objekto padėtį erdvėje vienos iš pasaulio šalių – šiaurės – atžvilgiu: kaimas *Juodažėimiai* <...> yra į šiaurę nuo Žeimių kaimo“ (ten pat). Pastaruoju atveju tik vienu pavyzdžiu paremta spėjama reikšmė nelabai įtiki- na...

Patys Žodyno autoriai pripažįsta, kad kai kurių vietovardžių kilmė vis dar lie- ka neaiški arba ne visai aiški. Pavyzdžiui, ne visai aiški arimo *Iėkė*, pievos ir upės *Ymilsà*, dirvos *Inčiapės*, pievos *Inkėliškė*, kaimo *Inklėriškės*, liūno *Inkinės*, pelkės *Iškabitų pelkė*, upių *Ištauka* ir *Yvijà* var- dų kilmė. Taip pat dar neatskleista arba ne iki galo atskleista kaimo *Jadagóniai*, raisto *Joreikė* ir upės *Jórupė*, upės *Jujà*, kaimo *Júkainiai*, upelio *Jurdōnas*, mies- telio *Jurótiškės* vardų kilmė...

Istorinių duomenų reikšmė ypač ge- rai atsiskleidžia, aiškinantis vietovardžių *Ingavangis*, *Iniukáitis*, *Inkartaĩ*, *Īsoniai* ar *Īsoniai*, *Jaunódava* ir kitų kilmę. Vis dėl- to, kaip paaiškino Žodyno sumanytojas Aleksandras Vanagas pirmosios knygos įvade, šis Žodynas nėra tezaurus, t. y. jame nepateikiamos visos istorinės ži- nios apie lietuviškus vietovardžius. Jos tik kartais, neaiškiais atvejais pasitel-

kiamos, tarkim, autentiškai ar senesnei vietovardžio lyčiai nustatyti. Istorinių lietuviškų vietovardžių kartoteka dar vis renkama.

Ketvirtoje Žodyno knygoje didžiausi vietovardžių, kilusių iš būdvardžių *il- gas* ir *juodas* lizdai. Jie atskleidžia „da- rybos būdų (tipų) ir kilmės motyvų įvairovę ir apskritai mūsų tautos kalbi- nės kūrybos galias“ (Laimučio Bilkio pratarinė, p. VII). Štai iš *ilgas*, –*à* vie- tovardžiai daromi bent su 29 skirtingom- is (iš jų kelios skolintos) priesagomis (*Ilgáika*, *Ilgáinė*, *Ilgáitis*, *Ilgajà*, *Ilgānis*, *Ilgavos*, *Ilgėlė*, *Ilgavos*, *Ilgėlės*, *Ilgėnai*, *Ilgikė*, *Ilgynas*, *Ilginė*, *Ilgininkai*, *Ilgio- kė*, *Ilgiotai*, *Ilgiškė*, *Ilgýtė*, *Ilgizė*, *Ilgočiai*, *Ilgōnė*, *Ilgotis*, *Ilgovkà*, *Ilgučiai*, *Ilgulė*, *Ilgúotė*, *Ilgūtė*, *Ilguvà*, *Ilgukà*) ir 9 galū- nėmis: *Iлга* ir *Ilgà*, *Ilgai*, *Ilgas*, *Ilgė*, *Ilgės*, *Ilgis*, *Ilgys*, *Ilgos*, *Ilgus*. Dar yra dau- gybė sudurtinių ir sudėtinių vietovar- džių. Iš *júodas*, –*à* padaryti vietovardžiai bent su 28 skirtingomis priesagomis (pvz.: *Juodà*, *Juodėnė*, *Juoderga*, *Juodikė*, *Juodišà*, *Juodlė*, *Juodòika*, *Juoduvė*...) ir 7 galūnėmis (*Juodà*, *Júodas*, *Júodė* ir *Juodė*, *Júodės*, *Júodai* ir *Juodaĩ*, *Júodis*, *Juodys*), o kur dar sudurtiniai ir sudėtiniai vardai...

Įdomus ir vietovardžių tarpusavio santykis. Visų pirma, vietovardis gali gauti vardą iš tokios pačios rūšies vie- tos vardo (pavyzdžiui, kaip mažesnis ar naujesnis) – kaimas iš kaimo, ežeras iš ežero, bala iš balos, pieva iš pievos... Be to, kaimas vardą paprastai gauna iš upės ar ežero; būna ir atvirkščiai – kai ežeras vardą gauna iš kaimo. Upelis gali gau-

ti vardą iš pievos, lauko, ar miško, per kurį teka. Bala – iš arimo, pievos, lauko ar pelkės, prie kurios ar kuriuose yra. Kelias vardą gali gauti pagal kryptį arba iš kaimo, pievos, miško, per kurį veda. Pieva dažnai vadinama upės, kaimo, arimo, prie kurių yra, vardu. Miškas taip pat dažnai gauna kaimo, viensėdžio,

dvaro, prie kurio yra, vardą. Ir taip toliau...

Baigiant šią ketvirtosios Žodyno knygos apžvalgą, reikėtų palinkėti jo autoriams sveikatos ir ištvermės, dirbant iš tiesų reikšmingą lietuvių kalbos darbą. Kad greičiau sulauktume kitų šio nacionalinės svarbos veikalo knygų!

Artūras JUDŽENTIS
Lietuvos mokslų akademijos
Vrublevskių biblioteka
Žymantų g. 1
LT- 01102 Vilnius
Lithuania
[arturas.judzentis@gmail.com]